

Moravský zemský sněm v letech 1848-1918

Obsah přednášky:

I. Literatura o MZS

II. Stavovský zemský sněm a „selský“ sněm na Moravě, 1848-1849

III. Moravský zemský sněm v l. 1861-1914: principy a regule jeho fungování

IV. Politické, národní a sociální složení sněmu

V. Zápas o majoritu na zemském sněmu v letech 1861-1873

VI. Za sněmovní většiny německých liberálů v letech 1873-1905

VII. Cesta k Moravskému vyrovnání z roku 1905

VIII. Moravský zemský sněm po moravském paktu z r. 1905

I. Literatura:

Rok 1848

= Moravský sněmovní list obsahující jednání moravského sněmu zemského v sezeních od 31. května 1848 až do 24. ledna 1849. Brno 1849.

= MEZNÍK, Antonín: Poslední zasedání stavovského sněmu na Moravě r. 1848. Praha 1877.

= DVOŘÁK, Jindřich: Moravské sněmování roku 1848-49. Telč 1898.

= JANÁK, Jan: Návrh moravského zemského zřízení z roku 1848 o složení zemského sněmu. SPFFBU, C-41, s. 1994, s. 81-90.

= MALÍŘ, Jiří: Zemské sněmy na Moravě r. 1848 a říšský sněm: počátky moderní politické kultury; in: Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Kroměříž. Kroměříž 1998, s. 145-158.

O moravském sněmu celkově:

= Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského. Brno 1861-1914.

= SKOPALÍK, František: Zemský sněm Markrabství moravského od r. 1861 až do konce r. 1885. Jubilejní spis k jeho 25letému trvání. Brno 1886.

= PŘIKRYL, Ondřej: Křížová cesta opravy volebního řádu pro sněm markrabství moravského. Prostějov 1903.

= MALÍŘ, Jiří: Der mährische Landtag. In: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Hrsg. von Helmut RUMPLER und Peter URBANITSCH, Bd. VII: Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 2057-2103.

O moravském paktu:

= Jednací řád pro zemský sněm moravský a zřízení zemské markrabství moravského. Brno 1906.

= KOLEJKA, Josef: Moravský pakt z roku 1905. ČSČH 4, 1956, s. 590-615.

= GLASSL, Horst: Der mährische Ausgleich. München 1967.

= LUFT, Robert: Die Mittelpartei des mährischen Grossgrundbesitzes 1879-1918. Zur Problematik des Ausgleichs in Mähren und Böhmen; in: Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848-1918, hrg. von Ferdinand Seibt (München 1987) 187-243.

= MALÍŘ, Jiří: Pokus o soužití. Česko-německé národní vyrovnání z roku 1905. Proglas 1, 1990, č. 9, s. 3-11.

= MAREK, Pavel: K moravským smířovačkám z let 1898-1905. ČMM 111, 1992, s. 75-92.

= MALÍŘ, Jiří: Der Mährische Ausgleich als Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen? In: Thomas Winkelbauer (ed.): Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. Horn-Waidhofen an der Thaya 1993, s. 337-346.

= MALÍŘ, Jiří: „Druhé moravské vyrovnání“ z r. 1914. In: Lukáš Fasora - Jiří Hanuš - Jiří Malíř (eds.): Moravské vyrovnání z r. 1905: možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Brno 2006 (v tisku).

II. Stavovský zemský sněm a „selský“ sněm na Moravě, 1848-1849

a/ stavovský zemský sněm na Moravě (30. 3. 1848 - 13. 5. 1848)

větší zastoupení měst:

- počet hlasů zvýšen na 30 hlasů (Brno 10, Olomouc a Jihlava po 5, Znojmo a Uničov po 3, Uh. Hradiště a Kyjov po 2 hlasech)
- zastoupení i olomoucká univerzita
- zřízena komise pro zastoupení rolnického stavu

- zřízení „stálý velký sněmovní výbor“

obsah jednání:

- návrh nového prozatímního zemského zřízení: ve městech 1 poslanec na 3000 obyvatel, na venkově 1 na 15000 obyvatel
- zastoupení šlechty nemělo být závislé na osobě (šlechtictví), ale na majetku (velkostatku)
- zásada jazykové rovnoprávnosti obou zemských jazyků
- přípravné práce ke zrušení roboty a desátků
- jednal o reformě municipiálního a obecního zřízení
- proti požadavku pražské petice na užší spojení zemí koruny české
- odročení vypsání voleb do frankfurtského parlamentu na Moravě
- zaujal postoj k celorakouským problémům
- navrhoval řešení hospodářských a sociálních problémů
- celkově projevil schopnosti vlastní modernizace

b/ „selský“ sněm = první konstituční provizorní ústavodárný zemský sněm

(31. 5. 1848-24. 1. 1849)

široké zastoupení

- 58 virilistů (majitelé statků a velkostatků a představení klášterů), 18 poslanců za venkovské statky měst
- 5 zástupců olomoucké univerzity
- 77 poslanců za města
- 108 poslanců za venkovské obce

činnost sněmu

- zrušení roboty a desátků za náhradu (9. 6. 1848 s platností od 1. 7. 1848)
- přijal poměrně demokratický volební řád: 1 poslanec na 10 000 obyvatel = rovné zastoupení měst a venkova
- omezení šlechtictví
- rovnoprávnost obou zemských řečí a národností
- sociální a hospodářská opatření
- přijetí návrhu nové zemské ústavy dne 20. 9. 1848
- austrofilské cítění a zemský autonomismus většiny poslanců

III. Moravský zemský sněm v l. 1861-1914: principy a regule fungování

- svolán jako součást přestavby absolutistického systému cestou shora
- v jeho vývoji určitá specifika daná citlivějšími reakcemi na rozpory mezi důsledky cenzovního a kuriového volebního práva a mezi složitými a dynamicky se vyvíjejícími národnostními a sociálními poměry v zemi

Složení:

tří volební kurie, 100 členů (2 virilisté a 98 volených poslanců)

1. volební třída (velkostatkářská volební kurie): 30 poslanců,
2. volební třída (volební kurie měst a OŽK): 37 poslanců (31+6)
3. volební třída (volební kurie venkovských obcí): 31 poslanců

Volební právo:

- v městské a venkovské volební kurii propojeno s volebním právem do obecních zastupitelstev

- volební census:
 - v Brně nejméně 20 zl. a v jiných městech alespoň 10 zl.
 - ve venkovských obcích 5 zl. ročně přímých daní
- ústní hlasování
- na venkově nepřímé hlasování prostřednictvím volitelů
- pozdější úpravy volebního řádu z let 1869, 1870, 1871 a 1873 měly až do r. 1905 jen kosmetický charakter: hlavně šlo o upřesnění podmínek volebního oprávnění a volitelnosti do sněmu samotné techniky voleb let

Změny volebních řádů do 1905

- zachován původní volební půdorys (volební kurie, volební census)
- celkový počet členů sněmu se zvýšil na 151 poslanců
- nově zřízena IV. všeobecná volební kurie
 - I. volební kurie velkostatku konstantní, tj. 30 poslanců
 - II. volební kurie měst a průmyslových míst: z 37 na 46 poslanců
 - III. volební kurie venkovských obcí z 31 na 53.
 - IV. všeobecná volební kurie s 20 poslanci
- rozdělení voličů do národnostních volebních katastrů: národně oddělené voličské sbory

rozdělení poslanců dle národností a národnostních kurií na moravském zemském sněmu:

		<u>Češi</u>	<u>Němci</u>	<u>ostatní</u>
I. voleb. kurie – velkostatkářská:	30 + 2 virilisté = 32	-	-	32
II. voleb. kurie - měst a OŽK:	40 + 6 OŽK = 46	20	20	6
III. voleb. kurie - venkovských obcí:	= 53	39	14	-
IV. voleb. kurie – všeobecná:	= 20	14	6	-
celkem:	= 151	73	40 (+6)	32

Konstrukce národnostní rovnováhy:

- udržení váhy velkostatkářské kurie: rozhodujícím faktorem při utváření národnostní rovnováhy
- Národně politické rozdělení poslanců po r. 1905:

Češi + konzervativní velkostatkáři:	73 + 13	=	86
Střední strana velkostatkářů:		=	5
Němci + ústavověrní velkostatkáři:	46 + 14	=	60

Jednací řád moravského zemského sněmu před i po r. 1905:

- Jednací řád po r. 1905 se příliš nelišil od jednacího řádu jiných korunních zemí ani od zásad staršího jednacího řádu, tj.:
- Zemský sněm svoláván císařem a byl zahajován a ukončován zemským hejtmanem.
- Na každé schůzi musel být přítomný usnášeníschopný počet poslanců (tj. nadpoloviční většina).
- Zemský hejtman nebo jeho náměstek předsedali sněmovním schůzím.
- Volební sněmovní perioda trvala 6 let, často skončila dříve
- Zasedání většinou jednou až dvakrát v roce: jeden až několik týdnů
- při prvním zasedání po volbách verifikace poslanců a složení slibu
- volba sněmovního jednatele, verifikátorů stenografických zpráv a pořadatelů, stejně jako sněmovních výborů: jejich počet mezi 9-14.

Schéma sněmovní schůze moravského sněmu před i po r. 1905:

- odsouhlasení protokolu předcházející schůze
- přednesení vládních předloh a sdělení
- přednesení interpelací a žádostí poslanců
- přednesení peticí došlých sněmu: jejich rozdělení do výborů k řešení
- vládní předlohy musely být vzaty na pořad jednání a vyřízeny přednostně
- předlohy sněmovních výborů, podobně jako samostatné předlohy jednotlivých poslanců, podpořené nezbytným počtem dalších poslanců byly předkládány všem členům sněmu v tištěné podobě.
- první čtení předlohy: když předmět přišel na pořad jednání obdržel návrhovač slovo, aby zdůvodnil svou předlohu; pak předloha odkázána kompetentnímu sněmovnímu výboru
- druhé čtení: po ukončení jednání sněmovního výboru o jemu odkázané předloze, podal její předseda v plénu zprávu výborem přijatých závěrů zemskému hejtmanovi
- třetí čtení: závěry zdůvodnil zpravodaj majority sněmovního výboru v plénu sněmu, popř. také zpravodaj minority výboru podal stanovisko minority výboru
- k přijetí platného rozhodnutí sněmu nutná absolutní většina hlasů za přítomnosti minimálního usnášeníschopného počtu poslanců, který činil nejméně polovinu všech poslanců sněmu (tj. do r. 1905 celkem 50 poslanců, po r. 1905 pak 76 poslanců);
- pro změnu zemského řádu do r. 1905 nutná přítomnost nejméně 3/4 všech členů sněmu (tj. 75 poslanců), a pro návrh muselo hlasovat nejméně 2/3 přítomných poslanců (tj. nejméně 50 poslanců); po r. 1905 musely hlasovat pro změnu pro 2/3 z nejméně 121, tj. 81 poslanců.

Procedurální spory:

- často nacionálně podbarvené
- nejčastěji spory o verifikaci nově zvolených poslanců, o neregulárnostech při volbách, účast neoprávněných voličů
- způsob volby sněmovních výborů: buď z pléna sněmu nebo poměrně z jednotlivých volebních kurií
- jazyk jednání se předmětem sporů kupodivu nestal: používání obou zemských jazyků dovoleno – praxe různá

Vliv proměn doby na sněm:

- technické vymoženosti, např. zřízení telegrafické stanice pro poslance r. 1888
- vliv zmasovění politického života: poslanci vystaveni nátlaku tisku a ulice;
- někdy naopak poslanci manipulují s veřejným míněním
- v r. 1908 a 1910 obstrukce sněmovních jednání

IV. Politické, národní a sociální složení sněmu

Národnostní dělení poslaneckých mandátů:

- jednání sněmu nezáviselo jen na pravidlech jednacího řádu, ale určováno také konstelací nacionálních a sociálních sil a zájmů ve sněmu i mimo něj
- charakter sněmovních jednání dány rozdělením mandátů na nacionálním principu – soupeření české Národní strany a Německé liberální strany

- národnostní rozdělení mandátů až do r. 1905 ve prospěch německého liberálního tábora - s výjimkou extrémních výkyvů volebních výsledků v opakovaných volbách - 2x r. 1867 a 2x r. 1871
- národnostní složení poslanců v nepoměru k národnímu složení obyvatelstva:
- od poloviny 80. let postupné vyrovnávání: poměr českého a německého obyvatelstva přibližně v poměru 3:1, podíl českých a německých mandátů až do r. 1884 v poměru 1:1,4, od poloviny 80. let zhruba 1:1 a až r. 1902 na 1,1 českých ku 1 německých mandátů

Rozdělení mandátů podle volebních kurií:

- ve venkovské volební kurii se od konce 70.let ustálilo v poměru 23 českých ku 8 německým mandátům
- v kurií městské a OŽK většina německých mandátů: např. ve volbách r. 1878 Češi jen 2 z 31 mandátů; postupně v důsledku sociálního vzestupu českých měšťanských vrstev další nové mandáty, až r. 1902 Češi celkem 13 mandátů oproti 18 německým.
- Při tomto národnostním rozložení sil ve sněmu oba národní tábory odkázány na podporu poslanců z velkostatkářské kurie.
- hrozba zvratu v mocenských poměrech na sněmu navodila na konci 90. let situaci příznivou pro jednání o národnostní vyrovnání, která r. 1905 vyústila v moravský pakt.

Stranická diferenciaci na sněmu do 90. let minimální:

- až do 90. let politické složení sněmu určováno poměrem mezi Německou liberální stranou, Národní stranou a poslanci velkostatkářské kurie
- formování sociálně, nacionálně i konfesionálně orientovaných hnutí středních vrstev měst i venkova do 90. let bez sněmovního zastoupení:
- hnutí až na sociálně demokratické dělnické hnutí politicky zastřešována a reprezentována oběma národně liberálními stranami – Národní stranou a Německou liberální stranou
- pokusy o rozšíření volebního práva staršího data, ale protože korespondovaly s českými národně emancipačními snahami, byly vždy zablokovány německou většinou sněmu
- postupný vzrůst odporu proti liberálnímu pojetí volebního práva (volebnímu cenzu): od poloviny 80. let však otázka volební reformy nabývala vedle nacionálního také sociální rozměr
- dynamičtějšímu rozvinutí stranické diferenciaci bránil nejen volební census, ale také národně politická situace na zemském sněmu: národně liberální, resp. měšťanské strany až do r. 1905 pod heslem nutnosti zachovat národní jednotu
- zemská sněmovní reprezentace se proto více stranicky a sociálně rozrůžňovala až po zavedení všeobecné volební kurie a národnostního katastru v r. 1905

Politické diferenciaci českého národně politického tábora:

- Národní strana do r. 1891 jedinou českou stranou na Moravě: pod vedením vzdělaného měšťanstva sjednocovala jak silné rolnické křídlo, tak konservativní katolické křídlo
- v průběhu 90. let osamostatnění nacionálněji a liberálněji orientovaných měšťanských vrstev s částí liberálněji orientovaného rolnictva = zal. mladočesky orientované Lidové strany (1891).
- osamostatnění katolické politické hnutí: Katolická strana národní (1896) a Křesťansko-sociální strana (1899).

- další vlna stranické diferenciaci v souvislosti s volební reformami v r. 1905 a 1907: národně liberálnímu politickému táboru vedle katolíků konkurovali hlavně agráři a sociální demokraté

Politické diferenciacie německého národně politického tábora:

- hegemonie Německé liberální strany (Deutschliberale Partei), později zvané Německá pokroková strana (Deutsche Fortschrittspartei) větší a dlouhodobější než Národní strany v českém táboře
- v 90. letech vzestup německonacionálního a všenněmeckého hnutí, z nichž vzešla Německá lidová strana (1895) a Všenněmecká strana (1900), později přejmenovaná na Německou radikální stranu
- Německá liberální (pokroková) strana v nich později našla spíše spojence proti německým zájmovým a konfesionálním stranám
- ty byly reprezentovány hlavně Německou sociální demokracií, Německou dělnickou stranou, Německou agrární stranou a Německou křesťanskosociální stranou
- navzdory politické diferenciaci sněmovní zastoupení německého obyvatelstva na sněmu zůstalo narozdíl od českých stran v režii německých nacionálně liberálních měšťanských stran

Sociální a profesní členění poslanců celkově:

- do r. 1905 sociální a profesní členění poslanců poměrně stabilní
- v české a německé poslanecké reprezentaci zastoupeny téměř stejné sociální vrstvy a skupiny:
- hlavně příslušníci inteligence (Bildungsbürgertum) a měšťanských podnikatelů (Wirtschaftsbürgertum) a měšťanů (honorace)
- dále rolnictvo - rolníci, občanští statkáři, správci statků, mlynáři
- částečně též drobní živnostníci a obchodníci
- početní síla a vliv těchto profesních skupin uvnitř obou národních zemských reprezentací se ovšem lišily.

Sociální a profesní členění českých poslanců:

- až do volební reformy r. 1905 poměrně úzké a stabilní spektrum
- nejsilněji zastoupeni právníci a rolníci: ještě v letech 1890-1905 drželi více jak 70% všech českých poslaneckých mandátů
- méně mandátů připadalo na příslušníky dalších skupin inteligence: na lékaře, lékárníky, profesory středních a vysokých škol, žurnalisty a vyšší úředníky),
- dále zastoupeni příslušníci duchovního stavu a měšťané bez přesnějšího určení povolání (šlo většinou o majitelé domů, rentiéry, úředníky či důstojníky ve výslužbě apod.),
- podnikatelé (Wirtschaftsbürger) a živnostníci zastoupeni poměrně slabě a zcela sporadicky
- ve II.-III. volební kurii někdy zvoleni i šlechtí velkostatkáři.
- rozhodující roli tak po všechny legislativní periody hráli právníci a rolníci, ale zatímco počet juristů zůstával v letech 1884-1913 téměř stejný (percentuální podíl ale klesal ze 40 až na 17 %), počet i podíl rolníků mezi českými poslanci (v r. 1913 dosáhl 44%, tj. 32 českých mandátů).
- právníci společně s ostatními skupinami vzdělanostních vrstev (Bildungsbürgertum) zůstávali hlavními aktéry české sněmovní politiky a určovali politický styl a kulturu v zemském sněmu.

- Na tom nic nezměnila volební reforma z r. 1905, z níž kromě rolnictva těžili reprezentanti nově zastoupených sociálních skupin, hlavně učitelé a dělníci.

Srovnání sociálního a profesního členění německých poslanců s českými:

- zatímco podíl českých měšťanských poslanců v letech 1867-1905 kolísal mezi 40 a 60% (nikdy pod 30%), podíl německých měšťanských poslanců byl ještě větší a pevnější: do voleb 1884 neklesl nikdy pod 60%, v letech 1884-1902 kolísal mezi 50 a 60% a po volební reformě 1905 obnášel stále ještě 46%.
- také podnikatelé (Wirtschaftsbürger) byli mezi německými poslanci zastoupeni výrazně hojněji a významněji než mezi českými: skuteční kapitáni moravské průmyslové a finanční scény
- podíl německých vzdělanostních vrstev (Bildungsbürger) menší než v českém případě a také se postupně snižoval: mezi volbami 1878 a 1913 klesl z 1/4 na 1/5.
- němečtí měšťanští zemští poslanci byli v celku vždy více než čeští personálně propojeni s městskou samosprávou: řada z nich byla zároveň starosty významných moravských měst, zatímco čeští většinou jen starosty ve venkovských městech či vesnicích.
- čeští poslanci geograficky pocházeli víceméně rovnoměrně ze všech regionů, němečtí sněmovní zástupci se rekrutovali i v rámci německy mluvících území většinou jen s omezeného počtu měst a míst.
- menší počet a váha rolnických poslanců mezi německými členy sněmu připadá: do 80. let mezi německými poslanci jen 5 až 16% rolníků, po r. 1884 pak 20-30%.
- sociální a politické ohraničení německých měšťanských vrstev a poslanců od vrstev rolnických a jejich poslanců mnohem zřetelnější a hlubší než v českém případě
- zásadní rozdíl ve sněmovním zastoupení duchovenstva: v české politické reprezentaci až do voleb r. 1890 duchovenstvo vedle inteligence (Bildungsbürger) a rolnictva třetí nejsilnější sociální skupinu (12 až 17% mandátů), naproti tomu mezi německými poslanci se nikdy nenacházeli žádní duchovní.

Rozdílné ohraničení sociálních skupin a jejich politických reprezentací:

- rozdíly mezi českým a německým sněmovním zastoupením vyplývaly hlavně z rozdílů v ohraničení české a německého měšťanstva (Bürgertum) od ostatních vrstev.
- kuriový a cenzovní volební systém měl pro českou a německou společnost na Moravě rozdílné důsledky
- hlavní důvod: formující se české moderní měšťanstvo (buržoazie, Bürgertum) stálo ve 2. polovině 19. století tradičním společenským vrstvám blíže než měšťanstvo německé
- v případě obou národních společností byly na sněmu zastoupeny obdobné sociální vrstvy a skupiny, ale v odlišné proporcionalitě a také jejich otevřenost vůči ostatním sociálním skupinám byla rozdílná
- míra ohraničení českých a německých měšťanských zemských poslanců byla jiná nejen vůči rolnictvu a duchovenstvu, nýbrž též vůči šlechtě
- navzdory politickému spojení českých měšťanských politiků s konzervativními velkostatkáři byla společensky a také majetkem mezi oběma politickými partnery distance
- sněmovní zástupci německého podnikatelstva byli vůči ústavověrným velkostatkářům hospodářsky a také společensky mnohem blíže

V. Zápas o majoritu na zemském sněmu v letech 1861-1873

Vznik centralistického a federalistického tábora na sněmu na poč. 60. let:

- dělicí čára uvnitř sněmu: dle poměru k národně politickým otázkám, hlavně k únorové ústavě a k uspořádání monarchie
- rozestoupení zemských poslanců na 2 politické tábory: 1. centralistický blok (levice) = němečtí liberálové a ústavověrní velkostatkáři, 2. federalistický blok (pravice) = čeští poslanci a konzervativní velkostatkáři
- státoprávní ohrazení federalistických poslanců na počátku 60. let: na zasedání 9. 4. 1861: kníže H. Salm jménem 7 konzervativních velkostatkářů žádal "*eine Rechtsverwahrung zu Gunsten Oktoberdiplom und des historisches Rechtes*"; podobné právní ohrazení podal za české poslance také A. Pražák.
- Sněmovní levice odmítla 56 proti 31 hlasům obě osvědčení vzít do protokolu ze zasedání
- sněmovní levice a pravice zpočátku bez zřetelné a nepropustné hranice ani ne národně jednotné: hospodářské a správní záležitosti zpočátku bez národně politických třenic
- české zájmy většinou jen ve formě stížností na nešetření jazykové rovnoprávnosti ve škole a úřadě.

Přechodná rovnováha mezi pravíci a levíci ve sněmu v l. 1863-1867

- r. 1861 pravice sotva 40 hlasů ze sta, ale v r. 1863 už s ní hlasovalo až 47 poslanců
- „mlhaví“ "die Nebulosen": ústavověrného smýšlení, ale ne vždy pro příliš liberální kurs německé majority sněmu vedené K. Giskrou.
- podobné vyrovnávání sil i v zemském výboru: zástupci velkostatku G. Serényi a P. Chlumecký od r. 1863 postupovali stále častěji s českými přísedíci A. Pražákem a F. Šromem proti německým přísedíci liberálům K. Giskrovi a A. Wenzliczkovi
- od r. 1863 sněmovní komise voleny z kurií a ne z pléna celého sněmu: do komisí i zástupci pravice
- o rozložení sil rozhodovaly poměry uvnitř I. kurie: původní převaha ústavověrných velkostatkářů (původně všech 25 mandátů oproti 5 konservativním poslancům a 2 virilistům) oslabena
 - přechodem některých ústavověrných velkostatkářů ke konzervativní šlechtě vedené H. Salmem a E. Belcredim,
 - výsledky v doplňovacích volbách za zemřelé velkostatkáře
 - hlavně přeměnou „mlhavých“ (der "Nebulosen") ve Střední stranu velkostatku, která v řadě hlasování v letech 1864-1866 dopomohla pravici k majoritě
 - význam Střední strany se zvýšil po sistování ústavy r. 1865: očekávání změny ústavy vyostřilo spory a o majoritě potom rozhodovala Střední strana velkostatku.

Celkové změny v rozložení sil v l. 1867-1873:

- určitá rovnováha sil ztracena po r. 1866: výkyvy v kursu jednotlivých vlád, které si chtěly pojistit majoritu v říšské radě novými volbami ze zemských sněmů: citelný vliv vlády i na moravském sněmu
- důsledek: v letech 1867-1873v krátkých intervalech střídání federalistické a centralistické majority, rozpad Střední strany velkostatku
- oba tábory využívaly dočasné převahy k posílení vlastních pozic na úkor minority = vzrůst nesmiřitelnosti a vzájemné nedůvěry mezi sněmovní levíci a pravíci

- cíle pravice: změna únorové a později i prosincové ústavy, posílení kompetencí sněmu na úkor říšské rady a české jazykové a školské požadavky.
- cíle německé levice: udržení stávajícího ústavního systému, úpravy volebního řádu, které by pojistily menšinovému německému obyvatelstvu na Moravě většinu na zemském sněmu

Výkyvy a střety ve 2. sněmovní periodě v letech 1867-1869

- po zemských volbách počátkem r. 1867 převahu federalisté:
 - 26. 2. 1867 přijata adresa císaři s žádostí, aby očekávané ústavní změny a vyrovnání s Uhry byly projednány na zemských sněmech
 - při volbách ze zemského sněmu do říšské rady zvoleno celkem 19 federalistů a jen 3 centralisté
 - změna § 54 volebního řádu, která umožnila, aby ve 2. sněmovní periodě mohl být opraven volební řád prostou většinou hlasů a ne jako dosud kvalifikovanou většinou (později změny využili ve svůj prospěch centralisté).
- sněm byl 4. 3. 1867 v důsledku změn vládního kursu rozpuštěn
- nové zemské volby v dubnu 1867 přinesly německým liberálům zisk 59 mandátů, federalisté jen 41 mandátů (12 v městské, 22 mandátů ve venkovské a 5 ve velkostatkářské kurii a 2 mandáty virilistů).
- Rozkol ve sněmovní delegaci:
 - spor o konání voleb do říšské rady: poslanci pravice opustili sněm a setrvali v rezistenci do r. 1871
 - zavedení dualismu a přijetí prosincové ústavy tento konflikt prohloubilo
 - projevy mimoparlamentární opozice: táborové hnutí = utužení státoprávního smýšlení českého obyvatelstva Moravy a jeho sněmovní reprezentace
 - osvědčení minority zemského sněmu z 22. 8. 1868 podané sněmu 25. 8. 1868, které vyjadřovalo nesouhlas *"s nynější soustavou a vládou"* a *"přesvědčení, že na cestě nastoupené nemožno jest narovnáni /.../ státoprávních poměrů"*. Návrat do zemského sněmu připouštělo jen v případě, *"že narovnáni mezi sněmem zemským a korunou, pokud se týče složení sněmu a ústavy zemské a říšské, povede k uznání práva a k zabezpečení životních podmínek říše"*
 - moravské osvědčení bylo solidární s obdobným osvědčením poslanců českého sněmu z 22. 8. 1868
 - ústavověrná většina kusého zemského sněmu 24. 9. 1868 protiosvědčení: označení postupu deklarantů za příčící se ústavě a jednacímú řádu; stanovisko, že *"markrabství Moravské za zemi neodvislou od Čech a každého státoprávního spolku 'skupení českých zemí' a trvá též do vsí budoucnosti na této neodvislosti a samostatnosti markrabství Moravského ve svazku zemi mocnářství Rakouského"*.
 - 30 deklarantů bylo zbaveno mandátů (29. 10. 1869)
 - němečtí liberálové využili nepřítomnosti českých poslanců ke změnám volebního řádu: zvýhodnění německých voličů

Výkyvy ve 3. sněmovní periodě r. 1870:

- Podobná situace i po zemských volbách v červnu 1870: zvolení deklaranti pokračovali v pasivní rezistenci = vítězni centralisté toho využili ke štědré podpoře

německého školství a k přijetí rezoluce znovu zdůrazňující *"samostatnost Moravy v bezprostředním svazku říšském"* a ohrazující se *"proti uznání českého státního práva a generálního sněmu"* (1. 8. 1870)

- nová vláda Potockého úsilí o návrat českých poslanců do říšské rady: poslanci moravské Národní strany více nakloněni aktivní politice než staročeši v Čechách, zůstali ale s nimi v pasivní opozici solidární až do zemských voleb v září 1871.
- Hohenwartova vláda vstříc českým státoprávním požadavkům: vzájemné ujednání v podobě Fundamentálních článků; jejich schválení ovislé od složení říšské rady, resp. zemských sněmů: vláda proto vypsala nové volby do zemských sněmů

Zvrat ve 4. sněmovní periodě (září-prosinec 1871):

- zemské volby v září 1871 - radikální změna: vítězství federalistická většina; nyní bojkot sněmu německými poslanci
- vládní předlohy zákonů o změně zemského zřízení a volebního řádu do sněmu (podané hned v 1. sezení sněmu 14. 9. 1871) zůstaly nevyužity:
- protože měly daleko k ústupkům obsaženým ve Fundamentálních člancích, česká většina sněmu nejednala rychle: předány sněmovní komisi a zemský sněm už je pak nestihl v plénu projednat a přijmout
- sněm stihl je: přijmout osnovu adresy (13. 10. 1871), která se vyslovovala pro státoprávní spojení Moravy a Čech, návrhy na zavedení jazykové rovnoprávnosti a na zřízení okresních zastupitelstev

Prohra a přerušení pasivní rezistence poslanců z Moravy (1871-1873/74):

- po neúspěchu Hohewartovy vlády další obrat o 180 stupňů: rozpuštění sněmu (25. 11. 1871) a nové volby v prosinci 1871
- sněm znovu ústavověrnou většinu, federalisté (jen 31 mandátů) znovu v pasivní rezistenci: tentokrát záhy (4. 12. 1872) zbavení mandátů
- stížnosti českých poslanců formulované v pamětním spise císaři nevyslyšeny
- bezvýsledný i mimosněmovní odpor proti osnově říšského zákona o přímých volbách do říšské rady: zákon 2. 4. 1873 přijat = přímé volby do říšské rady poprvé na podzim 1873
- moravští Češi se jich zúčastnili, ale z jednání říšské rady se čeští poslanci z Moravy omluvili
- v doplňovacích volbách do sněmu ztráta několika českých mandátů, přesto přerušení pasivní rezistence: 27. 11. 1873 návrat do zemského sněmu a r. 1874 návrat i do říšské rady.

VI. Za sněmovní většiny německých liberálů (1873-1905)

Pokračování 5. sněmovní periody (1871-1877):

- od r. 1873 čeští poslanci na sněmu znovu v roli menšiny: postavení mnohem nevýhodnější než v 60. letech: při všech důležitých hlasováních poraženi
- veškeré české návrhy na odstranění křivd v ohledu národním a politickém důsledně zamítány:
 - osvědčení českých poslanců z 26. 11. 1873 nebylo v plénu vůbec čteno
 - interpelace ve věci rozpouštění českých záložen neuspěla
 - Zamítnut i návrh adresy panovníkovi českých poslanců z října 1874
- postavení českých poslanců mnohem obtížnější, protože po návratu moravské Národní strany do vídeňské říšské rady (1874) spory nejen se staročechy z Čech,

ale též s moravskými konzervativními velkostatkáři, kteří s přerušením pasivní rezistence nesouhlasili

- rovnováha sil typická pro poměry na sněmu před r. 1867 nebyla obnovena a centralistická sněmovní většina ovládla v 70. letech sněm a také zemský výbor
- sněmovní opozice tak zůstávala v defenzivě: *"Im Oktober-Landtag 1874 war Alles mäuschenstill. Aus den Löwen waren Lämmer geworden,"* hodnotil kriticky postavení der Národní strany na zemském sněmu hrabě Egbert Belcredi
- česká opozice v následujících letech jen opakování neúspěšné návrhů: politických a národních záležitostech omezili na opakování návrhů,
 - požadavek, aby volby do sněmovních komisí probíhaly podle kurií a ne z pléna
 - opakované návrhy na úpravu volebních okresů pro sněmovní volby dle národnostní situace
 - žádost, aby zemský výbor sbíral statistické podklady pro eventuální pozdější volební reformu
 - interpelace a petice voličů týkající se českého školství, zřízení okresních zastupitelstev
 - kritika vládního systému dualismu a stranicí vlády: např. A. Pražák v rozpočtové debatě 6. 4. 1876: *"Taková vláda, která stranicí na svůj prapor napsala, nemohla by se za přirozených poměrů ani jeden den udržeti /.../ a právě to, že jest možná, ukazuje na nepřirozenost poměrů, ve kterých vázneme."*

Postoje německých poslanců

- zájem o státoprávní a ústavní otázky, ale pro zavedení přímých voleb do říšské rady, pro nezávislost Moravy na státoprávním svazku s Čechami
- velkou pozornost školství: pro zrušení školských poplatků, zakládání německých obecních škol
- prosazování hospodářských zájmů: stavby železnic, regulace řek, reforma živnostenského zákonodárství, rovnoměrné rozložení státních břemen, opatření k povznesení zemědělství v zemi atd.

Celkový charakter jednání v 70. letech

- větší část sněmovních jednání věcný charakter: většina sněmovní agendy měla nepolitický charakter: rozpočet různých zemských institucí, peticí obcí, spolků, korporací i jednotlivců, konkrétních případů přidělování subvencí a podpor ap.
- těžisko jednání ve sněmovních výborech: zprávy sněmovních komisí bývaly v drtivé většině případů v plénu sněmu projednány a přijaty
- často dosaženo vzájemného konsensu: subvence pro školství, rolnictvo, sociální a nemocniční ústavy, obecní záležitosti, stavby silnic, regulace řek, opatření proti poklesu životní úrovně, změny zemského zákonodárství týkajícího se různých hospodářských otázek (např. chovu dobytka, dodatků stavebních zákonů apod.)
- významný počinem sněmu: zřízení Hypoteční banky Markrabství moravského
- rozdíly v přístupu českých a německých poslanců: němečtí liberálové iniciativnější pro opatření k uvolnění svobody podnikání a občanských svobod (dělitelnost půdy, odstranění protilichevního zákonodárství, regulování chudinské péče, zrušení nucených pracovních domů tzv. robotáren a politického sňatkového konsensu)
- federalisté více pro ochranu drobného živnostenského podnikání, pro znovuzavedení průkazů způsobilosti, nucená živnostenská společenstva, zachování

zákonných opatření proti lichvě, pro omezení dělitelnost pozemků a pro udržení patriarchálních forem chudinské péče ap.

6. sněmovní perioda 1878-1884

- volby 1878: německá levice ještě více posílila
- po nástupu Taaffeho vlády se situace příliš nezměnila: narozdíl od Čech, kde Němci ztratili r. 1883 definitivně většinu českého zemského sněmu, na Moravě pevná německá většina
- české návrhy: na snížení volebního censu v kurii měst na 5 zl. a návrh, aby každé město bylo místem volebním – Němci protinávrhy
- zdůvodňování obou návrhů (3. 10. - 20. 10. 1882): značné rozdíly v názorech obou národně politických rivalů na funkci sněmu:
 - čeští poslanci přikládali sněmu velký význam a žádali demokratizace jeho volebního řádu
 - němečtí poslanci verbálně pro autonomii Moravy, ale proti rozšíření volebního práva na sněm i za cenu snížení jeho významu: *"Ich unterscheide hier zwischen dem mehr politischen Charakter des Abgeordnetenhaus als Volksvertretung und zwischen dem mehr administrativen Charakter des Landtages als Interessen-Vertretung,"* (Eduard Sturm 3. 10. 1882)

V 80. letech postupné změny v rozložení sil na zemském sněmu:

- Změněné společenské a politické klima v 80. letech ve vídeňské politice se projevilo i na půdě zemského sněmu
- vzrůst nacionálních a zájmových hnutí středních vrstev a mimosněmovní opozice: německé nacionální hnutí a české agrární hnutí: pro snížení volebního censu po příkladu říšské rady.
- posuny uvnitř 1. volební kurie: obnovení Strany středního velkostatku (Mittelpartei des Großgrundbesitzes)

7. sněmovní perioda 1884-1890:

- po zemských volbách 1884 vyrovnání sil ve sněmu:
 - Češi celkem 36 mandátů (tj. o 11 více než v r. 1878)
 - Němci spolu s ústavověrnými velkostatkáři 49 mandátů
 - sněmovní většina závislá na Straně středního velkostatku
- volby ve znamení vystoupení opozičních hnutí: vlastní kandidáty mimo oficiální kandidátní listiny tradičních stran
 - protikandidáti českého Selského spolku: ve dvou případech volební úspěch
 - němečtí nacionálové se ve volbách neprosadili, ale ovládli řadu dříve liberálních politických spolků a podřývali prestiž sněmovní politiky liberálů v německé veřejnosti.
- opakující se české návrhy (na volební opravu, na zřízení okresní samosprávy a nově též na zřízení české univerzity na Moravě) stále bezúspěšné
- národnostní požadavky trvalou součástí sněmovních půtek a demonstrování stanovisek obou národních reprezentací
- zemský sněm přesto přijal řadu zákonů a opatření:
 - podpora zemědělství (pojištění dobytka a zvelebení jeho chovu),
 - podpora cukrovarnictví (rezoluce na ochranu cukerního průmyslu),
 - budování silnic a železnic a regulace toků

- sociální zákony (zákon o nuceném pobytu alkoholiků v ústavech, zřízení zemských robotáren)
- opatření ke zdokonalení školství a zdravotnictví
- Rozdíly mezi českými a německými poslanci při preferování jednotlivých oblastí:
 - čeští poslanci: nadprůměrně aktivní v školských, zemědělských a obecních záležitostech,
 - němečtí poslanci hlavně otázky průmyslu, živností a komunikací

Srovnání návrhů a interpelací podle jejich obsahu v letech 1884-1889:

	Češi	Němci
finance	39	36
hospodářství	52	60
školství	73	38
obecní záležitosti	21	20
komunikace	18	36
celkem	203	190

- Sněm v některých sociálních otázkách nedospěl ke konsensu (např. zákon o chudobě), ale v řešení některých z nich stanul na špici (pracovní kolonie, zprostředkovatelný práce, stravovací stanice atd.)

8. sněmovní perioda (1890-1895) Změny plně až po r. 1890:

- ústředním problémem jednání: otázka volební reformy
- Češi ve volbách 1890 ztratili dva mandáty a poprvé rozdělení do dvou stran a svou poslaneckých klubů, přesto návrhy na volební reformu už nebyly německou majoritou jen negovány:
 - návrh Čechů a konzervativních velkostatkářů na prosazení proporcionálních voleb v obou volebních sborech velkostatku: r. 1894 ještě narazil na odpor, r. 1899 se princip poměrného zastoupení v I. kurii součástí německých návrhů
 - Podobně návrhy F. Šroma a J. Žáčka z r. 1890 a 1892 na reformu volebních řádů na základě přímých daní a sčítání lidu nebyly zpočátku akceptovány, ale po volbě 18. 1. 1894 zvolen sněmovní odbor pro volební reformu, který 13. 2. 1894 předložil osnovu zákona o změnách některých paragrafů volení do zemského sněmu (dílní úprava: každé město městské volební skupiny místem volebním)
- tyto kompromisy umožněny několika faktory:
 - změny v rozložení sil na sněmu v 90. letech: poslanci Národní a Lidové strany r. 1893 společný poslanecký klub
 - Němci na zasedání počátkem r. 1895 sami podali návrh, aby se na zemských středních školách obligátně vyučovalo druhému zemskému jazyku
 - v letech 1894-1895 znovu na říšské radě nastolen otázka volební reformy do říšské rady (1893 návrh mladočecha Slavíka): to vliv i na znovu rozvíření otázky volební reformy i pro zemský sněm

VII. Cesta k Moravskému vyrovnání z roku 1905

(9. a 10. sněmovní perioda, 1896-1902, 1902-1905)

Poslanci nových strany na sněmu

- významné posuny v rozložení sil na sněmu v letech 1896-1905
- po volbách 1896 mnoho nových poslanců:
 - česká poslanecká delegace: kromě zástupců Národní a Lidové strany po r. 1896 nově poslanci Národní strany katolické a Křesťansko-sociální (zal. 1899)
 - německá poslanecká delegace: kromě poslanců Německé liberální strany (od r. 1895 zvané Německá pokroková strana) po r. 1896 poslanci Německé lidové strany (Deutschen Volkspartei) a po r. 1902 také poslanci Všeněmecké strany (Alldeutsche Partei)

Potřeba kompromisu

- krátké zasedání sněmu r. 1896: opakování českých návrhů na volební reformu a reformu jednacího řádu zemského sněmu – Němci připustili alespoň dílčí úpravy návrh na přímou volbu ve venkovské kurii
- ústupnost německých poslanců: z obavy, že dosavadní majorita na zemském sněmu je ohrožena přirozeným vývojem
- jejich ochota jednat o změnách volebního řádu a jednacího řádu: cíl za určité ústupky zamezit, aby v budoucnu došlo k nekontrolované majorizaci sněmu českou většinou
- čeští poslanci si byli vědomi, že jejich požadované změny nebude možno v dohledné době prosadit bez souhlasu německých poslanců

Počátky česko-německých smířovacích jednání

- Německé návrhy: 4. 2. 1897 návrh, aby zemský sněm měl dvě národnostní a jednu velkostatkářskou kurii; 9. 2. 1897 návrh na nacionální rozdělení zemské školní rady a okresních školních rad a také správy některých dalších společných záležitostí v zemi
- Češi kromě zásadní volební reformy požadovali i zavedení okresních zastupitelstev, provedení jazykové rovnoprávnosti, zřízení české univerzity a techniky a menšinových škol.
- schválena rezoluce poslance L. Götze, aby zemský výbor do příštího zasedání sněmu připravil půdu pro projednání všech těchto návrhů

vytvoření zvláštního stálého vyrovnávacího výboru“ (r. 1898)

- v zasedání sněmu 12. 1. 1898 podali jak Češi, tak Němci znovu souhrnně své návrhy
- zvolen zvláštní 21-členný výbor k jejich projednání: 14. 2. 1898 byl přeměněn ve stálý sněmovní orgán = organizační zázemí pro dlouhodobé hledání cesty k nacionálního smíru
- složení výboru: po sedmi zástupcích z každé sněmovní kurie a mezi těmito 21 členy výboru měly své zástupce všechny sněmovní strany
- cíl výboru: hledání konsensu ve sporných politických a národních otázkách.
- způsob projednávání: národně relevantní kontroverzní sněmovní návrhy svěřeny podle svého obsahu k projednání jednotlivým subkomitétům permanentního výboru, které si pro jejich projednání ustanovily referenty a koreferenty z protichůdných táborů

- Referenti za úkol připravit návrhy na řešení daného okruhu problémů a předat své elaboráty k oponentování a připomínkám koreferentům, kteří byli stanoveni vždy z řad protilehlého národně politického tábora
- 21. 12. 1898 ze členů vyrovnávacího výboru vytvořeny tři subkomitety, které mohly zasedat samostatně a libovolně často; plenum celého vyrovnávacího výboru bylo svoláváno předsedou
 - 1/ pro změnu zemského volebního řádu a zemského řádu
 - 2/ pro školské záležitosti
 - 3/ pro zřízení národnostních sněmovních kurií

Jednání smířovacího výboru do voleb r. 1902:

- od počátku taktizování, neshody, rozdíly a nejednotný postup, zároveň jeho trvání svědčilo o zájmu na smírném řešení konfliktních problémů
- permanentní výbor přetrvával i napětí způsobené spory o jazyková nařízení r. 1897 a o jejich zrušení v r. 1899 i reakce na svatodušní program z téhož roku
- přetrvával i útoky radikálů z obou národních táborů
- prvním výsledkem vyrovnávacího jednání: národnostní rozdělení nově zřízené Zemědělské rady MM (1898)
- V subkomitétu pro volební reformu došlo postupně dokonce ke sblížení stanovisek obou národních rivalů: shoda na možnosti zavést volby na etnografickém principu, podle něhož by byly vytvořeny oddělené soupisy voličů dle národnosti, aby tak mohl být volen pevně stanovený počet poslanců obou národností.
- Němci 2. 7. 1901 prohlásili, že jsou ochotni za určité záruky zřít se většiny sněmu.
- spory o míru těchto záruk a ještě více očekávání zemských voleb r. 1902 vedly k dočasnému rozbití výboru (v listopadu 1901)

Změny po volbách 1902:

- posílení českých katolíků a všenečků
- zesílení vnitřní sněmovní i mimosněmovní opozice
- vliv hnutí za všeobecné hlasovací právo v l. 1904-1905
- větší ochota ke vzájemné ústupnosti a dohodě
 - na podzim 1903 na zemském sněmu české návrhy:
 - volba nového permanentního výboru 23. 10. 1903
 - české návrhy se po staly osou dalších česko-německých jednání v lednu 1904
 - Stránského pilný návrh z 27. 9. 1904 na zavedení všeobecného, rovného, tajného a přímého volebního práva na zemský sněm: snaha využít lidového hnutí k vynucení větší ústupnosti Němců

Přijetí moravského paktu r. 1905

- Taktika rázného postupu ze strany obou národních táborů vyústila po německém Volkstagu 1. a 2. 10. 1905 v rozbití permanentního výboru
- 26. 10. 1905 byl výbor novou volbou obnoven
- 16. 11. 1905 sněm schválil výborem navrženou kompromisní dohodu
- 27. 11. 1905 dostala císařskou sankci.
- dohoda vstoupila do dějin pod názvem Moravský pakt či Moravské vyrovnání (der Mährische Ausgleich)

Zhodnocení Moravského paktu:

- složení zemského sněmu a zemských voleb
- jazyková rovnoprávnost ve školství a samosprávy

- kompromisní charakter: ani Češi ani Němci nedosáhli splnění všech svých požadavků.
 - Češi sice získali 73 z 151 poslanců, ale k nadpoloviční většině museli mít na své straně nejméně 3 hlasy konservativních velkostatkářů
 - Němci nezískali právo veta, které žádali, ale národní kurie v zemském sněmu, které volily odděleně své zástupce do zemského výboru (velkostatkáři 2, česká kurie 4, německá kurie 2), do zemské školní rady, stejně jako do zemských ústavů a jejich správy
 - Žádná z národnostních kurií sama o sobě nestačila svými hlasy zajistit kvalifikovanou většinu sněmu
 - pakt vyloučil možnost majorizace německých poslanců českou většinou a naopak
 - podíl velkostatkářských poslanců se sice snížil z jedné třetiny na jednu pětinu, ale velkostatkáři představovali mezi oběma národními tábory i nadále rozhodující faktor.
- Zřízení všeobecné kurie nenaplnilo dobové požadavky na zavedení všeobecného a rovného volebního práva, otupilo však jejich ostří
- ani na jedné straně nezavládla jednoznačná spokojenost s vyrovnáním
- zejména mezi německými poslanci ale převažovalo přesvědčení, "*daß der schlechteste Ausgleich noch immer besser sei als keiner*" a že výhody z vyrovnání převažují nad nevýhodami

VIII. Moravský zemský sněm po moravském paktu, 1906-1914

(11. a 12. sněmovní perioda: 1906-1912 a 1913-1914)

Situace na zemském sněmu

- nacionální třenice při volbách eliminovány, zintenzivnily ale na sněmu
- nová česká většina sněmu nebyla tak silná, aby mohla jednoduše prosadit své návrhy: projednávání každého zákona nikoliv posuzování dle věcných a ideových hledisek, ale podle nacionálních kritérií.

důsledky české většiny

- česká většina sněmu po r. 1906 vnitřně rozpolcena na:
 - konzervativní blok: 45 katolických, staročeských a agrárních poslanců
 - blok 28 poslanců české Lidové strany, Pokrokové strany a Sociální demokracie
- stranická pnutí uvnitř německé poslanecké delegace nebyla tak velká:
 - němečtí poslanci až na 1 sociálnědemokratického se sjednotili v Německém klubu poslanců
 - jeho kurs určovali zástupci německých svobodomyšlných stran – Německá pokroková strany (Fortschrittspartei) Německá lidová strana (Volkspartei) a Německá radikální strana (Deutschradikale Partei).
 - zástupci německé Křesťanskosociální strany Německé agrární strany a Německé dělnické strany (Deutsche Arbeiterpartei) byli v mizivé menšině

- Čeští poslanci stále staré opoziční stereotypy: nacionální a stranická stanoviska na úkor věcných a konstruktivních přístupů

průběh zasedání sněmu v r. 1906

- krátké zasedání sněmu 1906/1907: schválen řádný zemský rozpočet na rok 1907 a přijaty statuty nově vytvořené Zemské živnostenské rady, která byla rovněž rozdělena do dvou národnostních sekcí.
- v dalších sněmovních zasedáních dělnost zemského sněmu ochromena: české interpelace ohledně poměrů ve školství, na železnici a u samosprávných úřadů a německé návrhy na oddělené hrazení výloh na školství
- na jaře 1908 dokonce obstrukce: čeští lidovci, pokrokaři a sociální demokraté proti politice většinového českého konzervativního bloku poslanců stran Národní, Agrární a stran katolických
- obstrukce vnitročeskou záležitostí, ale Němci se k ní pasivně připojili

Obstrukce 1908 a 1910

- jednání sněmu na podzim 1908 a na podzim 1909: spory mezi českými a německými poslanci o podobu navrhovaných zákonů (zákon o učitelských platech, sanitární zákony, honební zákon, zákon o 35ileté služební době učitelů a o německou na zvýšení platů učitelů za odsloužená léta), ale hlavně o sanaci zemských financí
- narůstající deficit zemského rozpočtu a obrovské zadlužení země (deficit se jen v letech 1907-1912 více jak zdvojnásobil: r. 1912 zadlužení země přes 150 Millionen K.)
- návrhy české většiny na sanaci zemských financí zvýšením zemských dávek byly několikrát odmítnuty německými poslanci
- Němci vyčítali české většině, že se zemskými prostředky nakládá nevhodně a lehkomyslně.
- spory 19. 2. 1910 vyústily v německou obstrukci (ukončení 2. sněmovního zasedání); obstrukcí skončilo i 3. zasedání sněmu na podzim 1910

Pokusy o řešení sněmovní krize:

- na počátku zasedání sněmu v prosinci 1911 dohoda o pracovním programu pro sněm o zásadách jednání o zemském rozpočtu na rok 1911 a rok 1912
- volba sedmičlenného permanentního výboru pro sporné otázky:
 - obnova dělnosti sněmu
 - schválení tzv. malého sanačního plánu
 - dílčí sanace zemských financí z r. 1912 nestačila
- důkladná sanace financí nezbytností

Volby 1913 (12. sněmov. perioda):

- nové rozložení sil ve sněmu
 - v české sněmovní kurii většinu tzv. pokrokový blok (poslanci Lidové strany pokrokové, reformované Agrární strany a autonomistické Sociální demokracie)
 - v německé kurii stále převaha svobodomyšlných stran
 - zápas mezi českým a německým liberálním blokem: důraz na nacionální politiku k umlčení vlastní vnitřní opozice
- snahy o udržení dělnosti zemského sněmu: hledání cesty k překonání nacionálních konfliktů v otázce sanaci zemských financí
- Němečtí poslanci vědomi toho, že Češi pro sanaci financí musí získat hlasy německých poslanců, a že tak mohou diktovat podmínky

- čeští poslanci ochotni k ústupkům vůči německým požadavkům
- tajná jednání o podmínkách podpory sanačních předloh: ústupky nejen národním, ale i hospodářské (zvýšení učitelských platů, vytvoření permanentního vyrovnávacího výboru, revize Lex Perek, rozdělení kompetencí zemského výboru a daně a subvence dle národního klíče)

Tajná dohoda z února 1914:

- krátké zasedání na konci 1913: jen vyřizování formálností, schválení finančního provisoria)
- čtyřtýdenní zasedání v únoru 1914 přijata významná rozhodnutí
- umožněna tajnou dohodou z 24. 2. 1914
 - uzavřena mezi členy tzv. devítky (=orgán vytvořený na dobu sněmovního zasedání ze zástupců všech relevantních stran) a podepsána i předsedy všech poslaneckých klubů a přisedícími zemského výboru
 - dohoda měla platit pro celé sněmovní šestiletí
 - dohoda garantovala konsensuální jednání sněmu
 - vytvořila podmínky pro utvoření permanentního výboru sněmu, který měl řešit všechny sporné otázky

doslovný obsah dohody:

1. Klíč pro dodávky pro vysoké školy jest v poměru 50:50, pro střední školy 60:40, pro dodávky, stavby a průmyslové účely 64:36, pro subvence 70:30 a pro ostatní účely 72:28.
2. Rozdělení subvencí a dotací může se díti jen přisedícími dotyčné národnosti, pro kterou jsou subvence určeny.
3. Při zadávání dodávek a prací a staveb pro zemský ústav dlužno zřetel bráti na národnostní poměry dotyčného místa.
4. Při určování národnostního podílu při zemských dodávkách musí býti zřetel brán větší na německé dodávky a nikoliv tak, jak nyní.
5. Nově zřízené soukromé měšťanské školy, gymnasia, lycea, nesmějí žádnou subvenci dostati.
6. Dokud nebude přijat nový zákon o zřizování měšťanských škol, nesmí v německých obcích žádná česká a v českých žádná německá měšťanská škola býti zřizována.
7. Lex Perek bude v permanentním odboru zemského sněmu pozměněn na základě nacionální autonomie v tom směru, aby školství české i německé volně bez jakýchkoli vlivů z druhé strany mohlo se vyvíjet. Zkušební komise budou jednotně národnostně složeny.
8. Místním školním radám jest volno cizí děti přijímat, dokud je místo a nevznikají tím nové výdaje.
9. Společenstva budou národnostně rozdělena.
10. Všechny záležitosti Němců musí se svěřiti referátu německých přisedících a poměr německého úřednictva zemského k českému nesmí býti měněn.
11. Na pořad zemského sněmu mohou jen takové záležitosti se dáti, proti nimž žádná národnost země nečiní námitek.

Charakter tajné dohody

- Tajná dohoda svým obsahem doplňkem moravského paktu z r. 1905 a dotýkala se tří základních problémů:
- 1. okruh (bod 1-4) zásady pro orgány zemské samosprávy při rozdělování a zadávání dodávek, prací, staveb, subvencí a dotací

- 2. okruh (5-8 bod) zásady pro školskou politiku: omezení rozvoje soukromých a menšinových škol, očekávání novelizace školského zákona (lex Perek) z r. 1905, důslednější národnostně oddělené vzdělávání dětí obou národností; důraz na organizační autonomii školství obou národností
- 3. okruh se týkal uplatnění národnostního principu v zemských institucích: sílící tendenci k prohloubení národní separace.
- dohoda ve svém celku vstříc německým požadavkům na národní ohraničení nejen v oblasti školství, ale také ve finančních a hospodářských záležitostech:

Sanace financí:

- dohoda z. 1914 umožnila obnovit dělnost sněmu: Němci souhlasili se sanací zemských financí, Češi zase hlasovali pro německý návrh na úpravu učitelských platů.
- sanace z r. 1914 stále nebyla dostačující
- její přijetí ale naznačovalo schopnost sněmu hledat navzdory nacionálním konfliktům problémy zemské samosprávy.

Nejen národnostní problémy

- Sněm nebyl ani v období 1906-1914 ovládán jen národnostními pŕtkami
- řešil též finanční, zemědělské, samosprávní, školské, komunikační ad. problémy země
- pozornost věnována i sociálním problémům: opatření proti alkoholismu a nouzi, reorganisace pečovatelských ústavů, zprostředkovatelný práce, zdravotní péče, pracovní a starobní pojištění, zaopatření ve stáří
- sněm reagoval také na nové potřeby venkova a měst: jednal o průplavech, melioracích, vodovodech, kanalizaci, silnicích, automobilové dopravě atd.
- rozdíly v zájmové orientaci českých a německých poslanců se příliš od minulých desetiletí nezměnily
- u jednotlivých poslanců snaha prosazovat zájmy vlastních volebních okresů
- vypuknutí války neumožnilo, aby sněm mohl osvědčit, zda a nakolik reformy přijaté r. 1905 a 1914 umožní funkčnost a dělnost zemského parlamentarismu na Moravě i v budoucnu
- válka zabránila dalšímu jednání sněmu i realizaci zásad národnostního smíru; v konečném důsledku znamenala konec jeho existence